

Ferdinand Tönnies és a korai társadalomtudományok, II. rész¹

Ferdinand Tönnies and the Early Social Sciences

Kiss Endre DSc

Laboratory of Nanochemistry, Department of Biophysics and Radiation Biology

varga.rital@med.semmelweis-univ.hu

Initially submitted Febr 28, 2021; accepted for publication March.21, 2021

Abstract

In Tönnies' interpretation it must be emphasized that the scientific approach of the society, i.e. the social sciences contain *delayed* branches. Temporal difference is particularly striking related to the natural sciences and exists permanently in specific features. In the past when the early social scientists appeared natural sciences were already in their most modern phase of their evolution as we experience it even today. We can point out Tönnies' specific works published in the same year as *Einstein's* special theory of the relativity. We are currently far away from explaining this time shift. Hypothesizing this, there are two possible reasons. The first one might be the *force of attraction of the modern natural sciences*, which demonstrated almost every day the effectiveness of its scientific methodology. The „method ideal” of natural sciences was an irresistible magic attraction. The second reason can exist in the new motivations, which might have been triggered by the *enlightened, emancipative* and already *socialist* movements in the last third of the 19th century. For pioneers of social sciences there was no „*great theory*”. No „*normal science*” existed since it was during a hard labour and no *scientific community* existed that time. However can exist either (on which the many questionings according to the protagonists' cooperation are really depending). It is also not different with the *public* and the larger *scientific community*, that we generally call „*audience*” („*Publikum*”). This stipulates, that the protagonists must always play several roles. Whether they want or do not, they must at least unite in themselves the philosopher's and the scientist's function. The only thing that exists is the „object”, the society as new object of the science.

Their methods should dispose of a theoretical-epistemological dimension, so that however this dimension should not be philosophical, should then not refer to a general objectivity, but to an already earlier qualified particular objectivity.

Kulcsszavak: korai társadalomtudományok, Tönnies, Max Weber, Simmel, paradigma, Gesellschaft, társadalom, Gemeinschaft, közösség, Endre Kiss

Keywords: early social science, Tönnies, Max Weber, Simmel, paradigm, Gesellschaft. Gemeinschaft, Endre Kiss

Tönnies interpretációjakor is fel kell tűnnie annak, hogy a társadalom tudománya, ahogy akkor kialakult a név, a „Sozialwissenschaften” *elkésett diszciplínákat* foglalnak magukban. Különösen is feltűnő a

¹ Tanulmányunk egy három részből álló átfogó kísérlet második része. Ferdinand Tönnies munkásságát mint a „korai” társadalomtudomány kiemelkedő esetét szemléljük, a tudománytörténet olyan életművéként, ami a maga korában maradéktalanul egyet jelentett a tudományfejlesztéssel. Különlegesen izgalmassá teszi még az eddigieken túlmutatóan is ezt a tárgyat az, hogy az egyik legelső modern korai társadalomtudós éppen egy olyan pozitív koncepció, a *közösség-társadalom*-elmélet, létrehozásával írta be nevét a tudomány történetébe, amely a történelem egyes korszakaiban úgy fogalmazható újra, hogy igazságtartalmának alapjai nem sérülnek.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Kiss Endre DSc

természettudományokhoz viszonyítva megjelenő időbeli differencia, ami egyébként eltérő alakzatokban máig is létező probléma. Abban a korban, amikor a korai társadalomtudósok színre léptek, a természettudományok már majdhogynem abba a legmodernebb korszakukba léptek, amelyeket ma is változatlanul ehhez a „legmodernebb” szakaszhoz sorolunk. Lehetséges Tönnies-nek olyan releváns műveire is utalnunk, amelyek éppen abban az évben jelentek meg, amelyben *Einstein* speciális relativitáselmélete. A korai társadalomtudósok számára nem létezik „normáltudomány” (magától értetődően, hiszen éppen ezek a tudósok azok, akik meg akarják teremteni). De ha nincs normáltudomány nem létezhet *tudományos közösség* sem (az összefüggés persze fordítva is létezik). Emiatt a protagonisták kommunikációja nem rendezheti el az egyes kérdésfeltevések hierarchiáját sem. Emiatt a korai társadalomtudósok egyszerre több szerepet is kell játszania. Akár akarják, akár nem, saját tudományuk alapmeghatározásainak keresése közepette a filozófus szerepének elemeit is el kell vállalniuk.

Tönnies interpretációjakor is fel kell tűnnie annak, hogy a társadalom tudománya, ahogy akkor kialakult a név, a „Sozialwissenschaften” *elkésztett diszciplínákat* foglalnak magukban. Különösen is feltűnő a természettudományokhoz viszonyítva megjelenő időbeli differencia, ami egyébként eltérő alakzatokban máig is létező probléma. Abban a korban, amikor a korai társadalomtudósok színre léptek, a természettudományok már majdhogynem abba a legmodernebb korszakukba léptek, amelyeket ma is változatlanul ehhez a „legmodernebb” szakaszhoz sorolunk. Lehetséges Tönnies-nek olyan releváns műveire is utalnunk, amelyek éppen abban az évben jelentek meg, amelyben *Einstein* speciális relativitáselmélete.

Két hipotézis állítható fel a korai társadalomtudományok elkötelezett alapítóinak munkájáról. Az egyik éppen a természettudományokkal való egyidejűség e hiányából generálódó *ellenállhatatlan vonzerő*, amelyet a modern természettudományok gyakoroltak a társadalom reménybeli kutatóira, a természet kutatói szinte nap, mint nap újabb látványos és sokszor rögtön társadalmilag is hasznos sikerekkel bizonyították a tudományos módszertanok erejét.² A korai társadalomtudósok motivációjának másik forrását a tizenkilencedik század harmadik harmadának *emancipációs* mozgalmi jelenti, amelyek a maguk egyszerre felvilágosító, szociális, emancipatív és másképpen felszabadító dimenzióival egyre sokrétűbben mutatták a társadalmi problematikának nemcsak súlyosságát, de már megoldhatóságának irányait is.

Részlegesen helyes, ha Auguste Comte-ot emelik a modern társadalomtudományok alapítójának trónjára. Esete látványosan illusztrálhatja, hogy még egy olyan kivételesen teljes történelmi ciklus is, mint amilyen a felvilágosodástól a Francia Forradalmon és a Napóleoni háborúkon át a restaurációig tartott, lehetséges volt úgy, hogy a modern társadalomtudományok még nem születtek meg.

Comte részesedése a modern társadalomtudományok történetében valóban releváns volt, bizonyos célokat és szükségleteket kétségtelenül megfogalmazott, s a nevéhez fűződik a „pozitivizmus” fogalmának megalapozása is. Döntő áttöréseket a modern természettudományok fejlődésében azonban nem ért el, ennek okai sokrétűek. A leglényegesebb okot abban sejthetjük, hogy e tudományok egyszerre empirikus-

² Hozzá kell ezen a ponton fűznünk, hogy a természettudományok e produktivitásának lényeges *filozófiai* okai is vannak. Csak az akkori legújabb korszakból azokra a kezdeményekre és törekvésekre gondolunk, amit „empirikriticismus” néven foglaltak össze, és ami részben közvetlenül, részben közvetetten létrehozta a természettudományok orgánóját. Einsteinnek Ernst Mach-hoz fűződő viszonya szimbolizálhatja ezt a kapcsolatot.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Kiss Endre DSc

pozitivist és kritikus megalapozásához nem tudott igazán hozzájárulni, márpedig ez volt a korai társadalomtudósok valódi alapproblémája. Feladatuk egyszerre volt előzmény nélküli módon *elméleti* és a legnagyobb mértékben már természetesen *gyakorlati* is, hiszen valódi kutatások módszertani megalapozására volt szükségük saját új identitásuk kialakításában.³

Tönnies maga igen találóan jellemzi a korai társadalomtudományokat akkori valóságos társadalmi helyzetét, amikor azt mondja róluk, hogy olyan „mesterség (Handwerk), amit céhekhez nem tartozó szabad mesterek (Freimeister) üznek”.⁴

Nagyon fontos további meghatározás, hogy az új (s ugyanakkor „korai”) társadalomtudományok *mind Marx, mind pedig Nietzsche* fellépése után jöttek létre.

Mindkét korszakalkotó gondolkodó igazi *mutációt* jelentett, mégpedig nemcsak a modern gondolkodásban *általában*, de a társadalomról való gondolkodásról *különösen is*.

A tényeket ismerjük. Az összes nagy korai társadalomtudós kivétel nélkül nemcsak kivételes alaposággal foglalkozott mind Marx-szal, mind Nietzschével, de a recepció-történet nem kis meglepetésére saját személyükben ők maguk voltak mind Marx, mind Nietzsche nyilvános felfedezői is. Ezt könnyen lehetne azzal bizonyítani, hogy elvégezzük azt a gondolat kísérletet, amelyben virtuálisan eltávolítjuk a Marx- és Nietzsche-bibliográfiákból a korai társadalomtudósok róluk írt publikációit. A két nagy filozófus egyenként is sokszorosan megtermékenyítő hatása a korai társadalomtudományokra még sokáig nem lesz teljes egészében feltárható. Voltak igen közvetlen hatások, de voltak a végtelenségig közvetettek is. Marx maga is egy hatalmas szociológiai (azaz társadalomtudományi) opciót fogalmazott meg a modern társadalomra nézve. Társadalomképe a modern társadalom új teljességét körvonalazta, az *A tőke* elemzésein alapuló ideáltipikus társadalom képét. Az így elterjedő társadalomképbe azonban már a nyilvánosság, a politikai kommunikáció és más elemek is belezajártak.

Nietzsche kevésbé fogalmazott meg összefüggő társadalomképet, persektivist analitikája azonban ezer és ezer olyan kvalitatív mozzanatot állított teljes élességgel a kutatás érdeklődésének középpontjába, amelyek megerősítették a korai társadalomtudósokat a maguk alapvető céljaiban, de arra is ismerünk példákat, hogy alapvető nietzschei gondolatokból önálló társadalomtudományi kutatási irányok, nem egy esetben önálló tudományok is kisarjadtak.

A modern társadalomtudományok, melyeket „korai” társadalomtudományoknak nevezünk, tehát majdnem pontosan Marx és Nietzsche korában születtek. Elfogadták Marx elemzését a társadalmi valóságról és kinyíltak Nietzsche filozófia kvalitatív sokféleségének irányában. A Marx-Nietzsche-kettős reláció egyelőre még mindig feldolgozhatatlan gazdagsággal veszi körül ezt a fejlődéstörténetet, miközben semmit

³ Érdekes párhuzam, hogy Comte-tal kezdődnek a filozófiai történetírás és egyben a filozófiatörténet-írás problémái is. A filozófiatörténeti irodalom többsége nemcsak Comte-ban pillantja meg a pozitívizmus megalapítóját (ami bizonyos határok között akár helyes is lehetne), de egyben már a modern pozitívizmus prototípusaként is ünnepli. Ez egyébként már rögtön annak egyik összetevője is, amit jelen tanulmányban a pozitívizmus hiányzó nagy elméletének jegyében foglaltunk össze. A Comte körüli rejtélyek száma még csak gyarapodik azzal, ha értelmezni akarjuk Engels 1895. január 24-én, Tönnies-nek írt levelét. E megleghangú levélben Engels kritikusan, de egyben elismerően is beszél Comte-ról. A probléma az, hogy a korábbi elszórt jelzések sem Marx-nál, sem Engels-nél nem igazolják ezt az ekkori álláspontot.

⁴ S. Der Soziologen-Kongress in Paris (1894), In: *Soziologische Studien und Kritiken*. Jena, 1925. S. 128.
<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

sem változtat az alapvető törekvésen: meg kell találni a tudományos kutatásnak ugyanazt az egzakt módszerét a társadalomra nézve, amit a természettudomány nap, mint nap olyan hatalmas eredményekkel és a felszínen különösebb fáradság nélkül művel.

Történetfilozófiailag, de még kortörténetileg is gyakori megállapítás volt, hogy Marx és Nietzsche *elválasztó vonalat* képeztek múlt és jelen között. Ez a mozzanat bizonyosan evidens volt a korai társadalomtudósok számára is. Egyszerre Marx és Nietzsche után színrelépni félelmetesen nehéz és egyben komplex feltételrendszert jelölt ki számukra, még akkor is, ha ez nem is érintette legalapvetőbb gravitációjukat. Mindkét nagy gondolkodó másként és más módszerekkel is írja le a modern társadalmat. Mindketten mélyen benneállnak a még univerzális módon nem definiált pozitívizmusban, és mindketten szembesülnek már egy átfogó pozitívizmus (ha nem is így nevezik) létének vagy nem-létének dilemmáival.⁵ A korai társadalomtudósok pályakezdekésekor mindketten már egy hatalmas nemzetközi recepció kiindulópontjai, amely szinte önmagában előkészíti a modern társadalomtudomány *hermeneutikai horizontjának* teljessé válását. Mindketten új tereket jelölnek ki egy potenciális társadalomtudomány számára.⁶ Marx egyenesen kiált egy *szociológiai-társadalomtudományi folytatás, kiegészítés és finomítás után!*⁷ Diákjai szemében Max Weber a „Marx gyilkosa”-nak kijáró megítélésben részesül, aki ezzel vértelen módon sok babért fog aratni önmagának. Nietzsche nemcsak általános perspektivista kreativitásával, de olyan konkrét eszméivel tűnik fel ebben az összefüggésben, amelyekből szociológiai kutatási, sőt tudományos irányzatok nőttek ki.⁸

Tönnies aktualitását nem feltétlenül csak létező aktuális társadalmi és elméleti konstellációk indokolhatják. Ez az aktualitás állandó és mélyebb szintekre megy vissza. A korai társadalomtudományok feldolgozásában megmutatkozó történeti hiátus módszertani problémákra is utal.

Az első társadalomtudósok többszörösen paradox helyzetben találták magukat. Az egyik paradoxon abban állt, hogy igen éles elképzelésük volt a társadalom egy „tudományá”-ról, mivel azonban egy ilyen „tudomány” még nem létezett, kényszerítve voltak arra, hogy első lépéseiket kizárólag teoretikusan tegyék meg, amit nyugodt lélekkel nevezhetünk „filozófiai”-nak is.

⁵ Ebben a helyzetben mind a Marx-, mind a Nietzsche-irodalom formálisan hadjáratot vív az ellen, hogy a pozitívizmusnak ezt a kitüntetett dimenzióját akárcsak szerényen is, de szóba hozzák. A *Tőke* pozitívizmusát csak kevés Marx-kutató meri kiemelni („mert Marx filozófus volt”). Nietzsche pozitívizmusát, aki olyan emblematisztikus pozitívista művek szerzője, mint az *Emberi, nagyon is emberi*, a Nietzsche-kutatók hallgatják el. (Ld. Kiss Endre, *Friedrich Nietzsche filozófiája*. Kritikai empirizmus és életreform között. Budapest, 2005).

⁶ Tönnies ezt a jelenséget így reagálja le: „Egy olyan filozófiai író, akit sokan olvasnak, már emiatt figyelemreméltó jelenség.” Ld. *Der Nietzsche-Kultus*. Eine Kritik. Leipzig, 1897, S. 17. – A fiatal Tönnies Nietzsche-hez fűződő viszonya jelentős mértékben fel van dolgozva. Minden kritika ellenére Tönnies elismerése Nietzsche iránt nem változik. Megoldatlannak számít még a tény, hogy Tönnies nem foglalkozik intenzívebben Nietzsche tudományelméletileg leggazdagabb műveivel.

⁷ Carl Ritter, Heidelberg Brief, in: DSS, 1897. 139.

⁸ Az olyan álláspontok, mint Hennis-é, egyáltalán nem tekinthetőek ritkának: „az 1887-es év német szociológiája nem utolsó sorban Nietzsche szelleméből jött létre...” (Ld. Hennis, Wilhelm 1987: *Die Spuren Nietzsches im Werk Max Webers*, *Nietzsche Studien* 16. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110244359.382> Published online: 25 May 2010

Egy másik paradoxon és egyúttal önmagában is hatalmas nyitott kérdés, vajon miért maradt a „társadalom”, mint kutatási tárgy, időben oly mértékben el a társadalom kutatása mögött. Alig kevésbé érdekes kérdés az sem, vajon e modern társadalomtudományok miért nem Marx közvetlen környezetében születtek meg (erre több történelmi korszak is alkalmas lehetett volna). A *Töke*-n kívül a legfigyelemreméltóbb szituáció Marx fiatalkori tanulmánya lehetett volna az „Öngyilkosság”-ról a *Gesellschaftsspiegel*ben, azaz Engels és Moses Hess közös folyóiratában már a negyvenes évekből.⁹

Az önmagukban már elkészett kezdeteknek erről a légköréről rendelkezésre állnak dokumentumok is. Nemcsak a kezdetek szabadságát mutatják meg, a kreativitás új lehetőségeit egy új terepen, de bepillantást engednek a kezdetek szükségszerű alternatívitisába is. Klaus-Christian *Köhnke* idézi Bernhardt: „Tudjuk, hogy a szociológia kifejezést ma nagyon sokan használják. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük a dolgot, nyomban megmutatkozik, hogy minden kutató valami mást ért ezen. A szociológia azonban nem tekintette feladatának a korábbiak feldolgozását...”¹⁰ A történeti távlatban elkészett társadalomtudomány ennek a helyzetnek a közegében vállalja az úttörő szerepét. *Simmel* is mindvégig tartja magát ahhoz a fiatalkori nézetéhez, amely szerint a társadalom körül minden körülmények között „új tudomány” jön létre majd.

A pontos módszer sokáig nem nem vált világossá. Ami változatlanul világos maradt, az az *elszántság* volt a társadalom új tudományának megalkotására. Az elszántság mögött egy bizonyára még nem minden részletében differenciált komplexum állt, amely pozitivista meggyőződéseket és stratégiákat fogott egybe. A másik oldalon – s ennek fokozatos felismerése a legszuggesztívebb látvány e tudományok kialakulásának folyamatában – nyilvánvalóan előre nem látott nehézségeket okozott e *tudomány konkrét tárgyának* meghatározása. Az új tudomány tárgya a *társadalmi lét* volt, maga a társadalom. De az, hogy mit jelent ez konkrétan, csak nagyon lassan alakult ki, s még ez is csak számos meglepőnek is tekinthető változat kialakulása után. Az is világossá vált, legalábbis általánosságban és ugyancsak nagyon lassan és nagyon nehezen, hogy *a konkrét módszer meghatározása nem lehet független a tárgy pontos meghatározásától*.

Mutatis mutandis a társadalmi, strukturális és a funkcionális realitással ma is hasonló érzésekkel és előfeltételekkel állunk szemben, mint a korai társadalomtudósok. A társadalmi valóságra irányuló értelmezésünk ugyanúgy módszertanunktól függ, a különbség azonban az, hogy azok a metodológiák, amelyek ma rendelkezésünkre állnak, akkor még egyáltalán nem léteztek. Az viszont, hogy egy vagy több társadalomtudományt alapozzanak meg, már nem történeti, nem filológiai és nem skolasztikai kérdés. *Ez a kulcs a valódi történés megértéséhez.*

Az intellektuális terek ki vannak töltve, a kutatásban (vagy az azt helyettesítő tevékenységekben, mint mondjuk az állami bürokráciákban) nincs vákuum. Egy új társadalomtudománynak nemcsak teljesen előlről kell kezdenie, de előtte saját mozgásterét is ki kell harcolnia. Az a szükséglet viszont rögtön kialakult, hogy

⁹ Ld. Kiss Endre, A fiatal Marx és a korai társadalomtudomány(ok). A *Gesellschaftsspiegel* Marx, Hess és Engels pályáján. in: *Elidegenedés és emancipáció*. Karl Marx és a Gazdasági-filozófiái kéziratok. Szerkesztette: Marosán Bence Péter. Budapest, 2016. 239-255. (L'Harmattan).

¹⁰ Ld. *Entstehung und Aufstieg des Neukantianismus*. Die deutsche Universitätsphilosophie zwischen Idealismus und Positivismus. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1986. 329

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Kiss Endre DSc

egyszerre több társadalomtudománynak kell létrejönnie, amelyeknek persze ugyanazokon az elveken kell felépülniük. Ebben az összefüggésben ismét megjelenik egy része annak a dilemmának, hogy ezen elhivatottság egyes egymásra sokban hasonlító képviselői miért nem kommunikáltak egymással többet.

A korai társadalomtudós feladata egészen különleges volt. *Nem volt számára lehetséges az, ami utána már minden társadalomtudós számára lehetséges volt.* Nem tudta elméletileg rendezni azt a pozitív empirikus anyagot (adott esetben még azt a pozitív *teoretikus* anyagot sem), amelyet amúgy jól ismert, mert még távolról sem lehetett annak tudatában, hogy mi az új tudomány, azaz a társadalom új tudományának a tárgya. Mivel elvileg nem rendelkezett elmélettel (vagy ahhoz hasonló artikulációval, itt még nem az egész pontos fogalommeghatározás a fontos), a pontos tárgyat sem tudta megállapítani. Ezért némi akaratlan iróniával azt is mondhatnánk: *a korai társadalomtudósnak nem volt sem elmélete, sem tárgya, elmélete azért nem, mert nem volt tárgya, tárgya azért nem, mert nem volt elmélete.* Mindehhez hozzátehetnénk még, hogy még nem voltak társai és nem volt tudományos közössége sem.

Amivel a korai társadalomtudós rendelkezett, egy *akarat* volt, az az *elszánt elhatározás*, hogy az elképzelt társadalomtudományt igazi tudományként határozza meg. Részben azért, mert a természettudományokkal szemben fennálló aszimmetrikus viszony egyre nehezebben elviselhető volt számára, részben azonban azért is, mert az új tudományra nézve már rendelkezett markáns „tudományon belüli”, de már „tudományon kívüli” meggyőződésekkel és világos víziókkal is.¹¹

Ezt a helyzetleírást ki tudjuk még egészíteni olyan releváns összefüggésekkel is, amelyek a tizenkilencedik század filozófiai törekvéseiből származnak.

A korai társadalomtudósok érdeklődése a filozófia iránt ismert jelenség. Minden mögött ismét ott áll azonban az az elméleti háttérprobléma, amit felfogásunkban a *pozitivistá filozófia hiányzó paradigmájának* kérdésével lehetne körvonalazni. A korai társadalomtudósok sajátos nehézségeiben az új tudomány saját alapjainak megalkotásakor mindenképpen felfedezhetjük e paradigma hiányát, mint okot, jóllehet ennek igazságát nem érezzük kizárólagos magyarázatnak.¹²

Mind a pozitívizmusról, mint a tudományos megismerés módszeréről, mind pedig a pozitívizmusról, mint lehetséges filozófiáról egyaránt a legkülönbözőbb álláspontok léteznek a filozófiai tudatban. A pozitívizmusnak a filozófia történetében nincs egységes fogalma, olyan, ami mindezeket a kezdményeket, rendszereket, elméleteket, módszereket koherens egységben lenne képes összefoglalni. És ez még csak a

¹¹ Ebben az értelemben ld. Otthein Rammstedt, Vorwort. in: *Simmel und die frühen Soziologen*. Nahe und Distanz zu Durkheim, Tönnies und Max Weber. Herausgegeben von Otthein Rammstedt. Frankfurt am Main, 1988. S. 8.. Ld. még: Cornelius Bickel, *Ferdinand Tönnies' Weg in die Soziologie*. Ebda. 89.

¹² Úgy gondoljuk, hogy ennek alapjai már az eddigi kutatások alapján is körvonalazhatóak. Úgy tűnik, hogy Cornelius Bickel kiállása Tönnies pozitívizmusa mellett ebbe az irányba mutat. Ld.

Bickel, Cornelius, Tönnies' Kontroverse mit Rickert über wissenschaftstheoretische Probleme der Geschichtswissenschaft und der Soziologie: Verschwiegene Gemeinsamkeiten und programmatische Differenzen. in: *Ankunft bei Tönnies. Soziologische Beiträge zum 125. Geburtstag von Ferdinand Tönnies*. Herausgegeben von Lars Clausen und Franz Urban Pappi. Kiel, 1981. (Walter. G. Muhlau). Vor allem S.119.

kisebbség rossz. A nagyobbik rossz, hogy egy pozitív filozófiáról, nem is beszélve egy egységes és koherens pozitív filozófiáról való beszéd erős ellenállást is kiválthat. Egy ilyen ellenállást azért el lehet viselni, az igazi probléma a tudományok történetének és elméletének állandó visszavetettsége miatt az attitűd miatt. Itt természetesen ismét egy *hiányzó paradigma* körvonalaihoz jutottunk el, ráadásul úgy, hogy általánosságban mi magunk sem tartjuk mindig szerencsés módszernek a hiányzó paradigmák keresését.

A korai (az első) modern társadalomtudományok erőteljes függő viszonyban álltak egy ilyen paradigma létevel vagy nem-létével. Ha ugyanis létezett volna a tizenkilencedik század második felétől egy ilyen integráló paradigma, az ő feladatuk a szó szoros értelmében egészen más lett volna. Vagy azt az utat választották volna, hogy erre a paradigmára építik fel saját tudományuk alapjait, azaz már „alkalmazzák” ezt a paradigmát a társadalomra, vagy azt az utat kellett volna választaniuk, hogy megpróbálják megtámadni a már létező paradigmát, hogy saját új tudományukat szolid alapokra építhessék fel. Olyan „körülmény”-ről van tehát szó, ami az úttörők helyzetét specifikussá és különlegesen nehézé tette.

A valóságos filozófiai folyamatok történetében egy *kétszeres nekiindulás* képe rajzolódik ki. E helyütt azért kell érintenünk ezt a kérdést, hogy érthetőbbé tegyük a korai társadalomtudósok különleges helyzetét.

Mindkét hullámban az akkori fiatal filozófusok nagyobb csapatai jelentek meg, akik az akkor lehetséges integratív pozitívizmus irányában orientálódtak, majd a későbbiekben ezektől a törekvésektől elfordultak. Meghatározó mozzanat, hogy mindkét hullám a Tönnies és a korai társadalomtudományok fellépését *közvetlenül megelőző* korszak terméke volt.

Az *első* hullám elsősorban a 19. század ötvenes-hatvanas éveiben lépett színre, nyomait a német filozófiában rendezett és szisztematizált formában Klaus-Christian Köhnke dolgozta fel.¹³ E hullám tagjai a kornak megfelelően különböző filozófiai irányokból érkeztek, és meggyőződéssel szerettek volna végérvényes filozófiai házára lelni egy olyan pozitívizmusban, amely a maga új alapjain meggyőzően képes körvonalazni egy új és egyben új típusú filozófia korpuszát. Viszonylag rövid idő alatt azonban már elfordultak a pozitívizmusból és az ugyancsak kezdetben sok alakban jelentkező *neokantianizmus* irányában mentek tovább.

Majdnem gyanús, amilyen kép némi távolságból ezután kialakul. Egy-két évtized múlva ugyanez a folyamat még egyszer megismétlődött. Ez a folyamat sem hagyott mélyebb nyomokat maga után a filozófia történetében, nyilván azért sem, mert a fejlődés vonalai nem teljesen voltak transzparenssek. Ismét egy új, s rövidtávon ugyancsak diadalmas hulláma tűnik fel egy újabb pozitívizmusnak (Ernst Mach-tól mondjuk Nietzsche pozitívista korszakáig, de ebbe már a korai társadalomtudósok, így Tönnies, fiatalkori érdeklődését is be lehet sorolni.) A századforduló után ez a pozitívizmus is a neokantianizmus egy újabb hullámával kerül szembe, amelyik ebben is erősen emlékeztetve a korábbi történésekre, ismét eredményesen állja útját egy integratív és összefoglaló pozitívista tudományfilozófia teljes kialakulásának, s emiatt természetesen egy önálló pozitívista filozófia létrejövételének is.

¹³ S. *Entstehung und Aufstieg des Neukantianismus*. Die deutsche Universitätsphilosophie zwischen Idealismus und Positivismus. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1986

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Kiss Endre DSc

E két történeti ív természetesen nem bizonyítéka annak, hogy a szóban forgó pozitivista *Nagy Elmélet* metafizikai szükségszerűségként lebegett a korszak feje fölött. A két korábbi hullám hajótörése is egyelőre igen erős hipotézis. S végül természetesen egy Nagy Elmélet számos meg nem született konkrét részletére sem tudunk e pillanatban következtetni.

Ezek az utalások mindenesetre már igen közel vihetnek minket a korai társadalomtudósok valóságos gondolataihoz. Természetes módon szinte eleve körül voltak kerítve pozitivista kezdeményekkel és a pozitív szellem összes lehetséges megjelenési formájával. Világosan meg is tudták fogalmazni céljaikat. Tárgyukkal való első érintkezésük során azonban már rögtön szembe kellett találniuk a maguk különleges nehézségeivel. Bárhogy ítélje is meg valaki egy átfogó pozitivista elméleti szintézis korabeli lehetőségeit és esélyeit, az a következtetés tűnik bizonyítottnak, hogy a korai természettudósok nem találhattak említésre érdemes alapokat saját leglényegesebb problémáik megoldására.

De vajon egy Marx vagy egy Nietzsche nem tudott volna ebben a helyzetben a korai természettudósok segítségére sietni? Említettük, hogy az összes korai társadalomtudóst igen sokrétű és igen komplex viszonyok fűzték mind Marx-hoz, mind Nietzsche-hez, ebben egyébként éppen Tönnies *egyenesen éllóvas*, hiszen mindkét gondolkodóról önálló és saját értelmezést tartalmazó monografikus könyvet írt.

Ez a helyzet igen bonyolulttá válik. Az egyik oldalon elengedhetetlennek mondtuk, hogy Marx és Nietzsche életművét erős tényezőkként és részletesen fel kell dolgozni a korai társadalomtudományok kialakulásának rekonstrukciójakor. A másik oldalon azzal a ténnyel kell szembesülnünk, hogy még ez a rendkívüli közelségben mozgó két életmű sem képes helyettesíteni a korai társadalomtudósok számára azt a hiányzó, integráló pozitív filozófiát, amelyre a kiindulás helyzetében valóban szükségük lett volna. Az azonosság és a különbség, a közelség és a távolság játékaikat még csak tovább fokozza, hogy immár Marx és Nietzsche oldalán is érzékeny hiátusokba kell ütköznünk. A Marx-kutatásban fejének elvesztésével játszott az a kutató, aki Marx-ban pozitivistát látott (a másik halálos bűn a „több” Marx feltételezése volt, a fő áram szemében Marx *egy* volt és *oszthatatlan*, az azt cáfoló összes tény nagyvonaló figyelmen kívül hagyása mellett). Igen hasonló bánásmódban részesült Nietzsche is, akinek filozófiája amúgy is kivételes hermeneutikai nehézségeket okozott, de ezekben a pozitívizmus ugyancsak a sor látványos tény ellenére sem volt kimondható.¹⁴

Marx és Nietzsche tehát mind elvégzett munkáik eredményeivel, mint számos ösztönzésükkel és nem utolsósorban erkölcsi példájukkal nagy segítséget jelentettek a korai társadalomtudósok számára, arról azonban nem lehet beszélni, hogy létezett volna e tudósok számára bármiféle „*Nagy Elmélet*”. De nem létezik „*normáltudomány*” sem (magától értetődően, hiszen éppen ezek a tudósok azok, akik meg akarják teremteni).

¹⁴ Még ilyen interpretációkban sem volt azonban hiány, amelyek ebbe az irányba mentek. Ezeket végső soron általában az a legitimációs törekvés tartotta fel, amely az akadémiai filozófiát állandóan az ellen a pozitívizmus ellen hangolta, amelynek esetleges áttörésétől a filozófia hagyományos változatainak legitimását lehetett, nem is alaptalanul, féltetni. A filozófia, *mint* filozófia, előszeretettel határozta meg önmagát a *pozitívizmussal szemben*! Jellemző például, ahogy Vorländer elterjedt filozófiatörténeti összefoglalásában Tönnies-t jellemzi: „Az Ueberweg munkájában a 'pozitivisták'-hoz sorolt Tönnies álláspontja sajátos (eigenartig) és nem sorolható be egyetlen meghatározott kategória alá sem (!).” S. Karl Vorländer, *Geschichte der Philosophie III. Die Philosophie der Neuzeit IV. Die Philosophie der Gegenwart*. (1840 bis jetzt) XXVI. – És egy ilyen állásfoglalás minden, csak nem kivétel!

De ha nincs normáltudomány nem létezhet *tudományos közösség* sem (az összefüggés persze fordítva is létezik). Emiatt a protagonisták kommunikációja nem rendezheti el az egyes kérdésfeltevések hierarchiáját sem. És akkor még nem említettük az egyelőre ugyancsak nem létező nyilvánosságot és azt a szélesebb tudományos közösséget, amit *közönség*nek lehet nevezni.

Emiatt a korai társadalomtudósnak egyszerre több szerepet is kell játszania. Akár akarják, akár nem, saját tudományuk alapmeghatározásainak keresése közepette a filozófus szerepének elemeit is el kell vállalniuk. Amiben egyedül bizonyosak, az az „objektum”, azaz a társadalom, mint a tudomány új tárgya. Ki kell alakítaniuk a számukra szükségszerű ismeretelméleti-episztemológiai dimenziókat, de úgy, hogy eközben nem válnak (mert nem is válhatnak) filozófussá. Ismeretelméleti meggondolásaikat nem is vonatkoztathatják valamilyen absztrakt tárgyiasságra, hiszen, éppen, mint korai társadalomtudósok, egyáltalán nem egy „absztrakt” tárgyiasság kutatás a céljuk, de éppen ellenkezőleg, éppen ők azok, akiknek nagyon is pontosan meghatározott konkrét tárgyiasság kutatása a céljuk (csak egy ilyen kutatásban alkalmathatják, *mutatis mutandis*, azokat az elveket, amelyeket a természettudományokban csodálnak).